

lehetőségekkel. Világos, hogy Isten elvont jellemében a légteljesebben változatlan Lény. Hogy Isten összefügg mindennel — ez az istenség változatlan arculata. A folyamat-gondolkodás tehát megtartja Isten klaszszikus metafizikai atributeumait, vagyis, hogy Ő örökkévaló, változatlan, tökéletes stb., más szavakkal: Isten az Abszolútum. De az Abszolútum radikális különbséggel tartható meg, mert a folyamat-gondolkodásban Istent nem úgy fogjuk fel, mint aki azonos az Abszolútummal, hanem mint légteljesebben viszonylagos „Egy“, a „Te“, aki magában foglalja az Abszolútumot, mint Isten konkrét létezésének absztrakt jellemét.

Igy mondani igent Jeruzsálemnek és Athénnek, jelentős és egyszerű módja annak, hogy lehetségessé tegyük az Isten-beszéd rehabilitását. Ez azonban nem képzelhető el egy olyan általános filozófiai rendszer nélkül, melyben a problematikus viszony a lét és létezés, a megállás és folyamat között már megoldást nyert az utóbbi javára. Csak ha a konkrét létezés magában foglalja az absztrakt létet, akkor tesszük értethetővé Jeruzsálem és Athén összetartozását.

JEGYZETEK

¹ Lásd A. N. Whitehead következő műveit: *Science and the Modern World*, 1925; *Religion in the Making*, 1926; *Process and Reality*, 1929, Corrected edition, 1978; *Adventures of Ideas*, 1933. Vö.: Charles Hartshorne, *Beyond Humanism*, 1937; *Man's Vision of God and the Logic of Theism*, 1941; *Philosophers Speak of God* (with William L. Reese), 1953; *Reality as Social Process* 1953; *The Logic of Perfection and Other Essays in Neoclassical Metaphysics*, 1962; *Anselm's Discovery*, 1965; *Creative Synthesis and Philosophic Method*, 1970.

² *The Reality of God*, Harper Row, 1963, 31. 1.

³ Uo. 32.1.

⁴ A. P. Schilpp: *The Philosophy of Alfred North Whitehead*, 1941, 698.1.

KELEMEN LAJOS

CSOKFALVA ÉS UNITÁRIUS EGYHÁZA MÚLTJÁBÓL

Csokfalva csinos Kis-Küküllő menti székely falu, a régi Marosköz egyik keleti határfaluja volt. Kiesett a forgalomból, s nagy események színhelyévé már ezért sem válhatott. Neve a Csok személy- és családnévből származik. Ebből a családból a közeli udvarhelyszéki Küsmödn még a XVII. században is éltek családtagok. Nevét helyesen nem hosszú, hanem rövid o-val írjuk.

A falu első említése csak 1567-ből való, amikor a székely 25 dénáros adóösszeírásnál 22 kapuval szerepel. Csokfalva azonban kétségtelenül már századokkal előbb fennállott első reánk maradt írásos említésénél. Hiszen mint leány-egyházközség már századokig odatartozott a szomszédos Szentistván anyaegyházközséghez. Ennek pedig 1332-től 1337-ig háromszor is ott szerepel a neve a Szentföld fölszabadítására tervezett kereszteshadjárat adózási jegyzékében.

Annyi vagy több adózó kapuja, mint Csokfalvának, Marosszék 125 faluja közül 1567-ben mindössze csak nyolcnak, valamint Marosvásárhely városának volt még. Két évvel később a faluról újra említést találunk. János Zsigmond választott király 1569 nyarán a Habsburg Miksa császártól hozzászegődött Giczy Jánosnak adta a csokfalvi és bedei kincstári részjóságokat, 1569. december 23-án pedig ugyanő Pataki Imrének ad Csokfalván részjóságot. Másfél évtized múlva pedig (1583. május 19.) Borla Dániel és Sára kapnak Báthori Istvántól csokfalvi házukra és ennek tartozékaira új adománylevelet. Innen kedve a história mindaddig ismét hallgat Csokfalváról, míg 1602. augusztus 16-án a gyászos emlékü zsarnok Basta a többi marosszéki székelységgel a falu férfilakosságát is feleskette Rudolf császár hűségére.

Akkori székely lakói lófők, darabontok és szabadosok voltak. Főrangú székely úr (primor), címeres nemes vagy jobbágy a faluban akkor nem élt. A lófők — az egytelkes kisenemességgel egyenrangú székelyek, kik levon tettek hadi szolgálatot — Csokfalváról mindössze ötön kerültek ki. Nevük: András hadnagy, Benedekfi Gáspár, Farkas Lukács, Rafai Mihály és Zsigmond hadnagy. Kettőnél közülök a hivatali rang neve vezetéknévvé alakult, s a Hadnagy család Csokfalván ma is él. Darabant (gyalogos) csak három volt: Benedekfi János, Huszár András és Nemes János. Akkor a lófők után következő székely közrend azon tagjait neveztek így, kiket Báthori Zsigmond fejedelem Marosszéken 1591-ben állandó katonasággá szervezett s kiváltságolt. Legtöbben — harmincegyen — a szabadosok voltak. Ezek az 1562-i székely fölkelés után jobbágy-ságba jutott, de 1601 decemberében Báthori Zsigmond által felszabadított közrendű családok tagjaiból teltek ki. A Székely Oklevéltár alapján csak a családneveiket soroljuk fel. Ezek: Csenter, Csibi, Csükecz, Faluvégi (4), Fodor, Huszár, Kamoncz (2), Kedei (2), Kilyén, Kis, Kovács (2), Markos, Nagy, Nigre, Osvát (2), Rafai, Sebestyén, Simon, Sipos, Szántó, Szász, Varga, Vas és Vitalius. Az eskút összesen 39 csokfalvi férfi tette le. Részben közülök aztán Báthori Gábor fejedelem 1608. június 10-én Csokfalváról Balási Istvánt, Benedek Jánost, Huszár Andrást, Kovács Györgyöt, Nemes Andrást és Varga Pétert más közeli székely faluk egyes lakóival közös oklevélben gyalog székely rendi kiváltságokkal ajándékozta meg. Közülök többek utódai máig is Csokfalván laknak.

Csakhamar került főrangú birtokos is. Már 1609. október 16-án Báthori Gábor *Kornis* Ferencnek Erdőszentgyörgyön, Csokfalván és Havadtón levő részjóságaira új adománylevelet adott. Ennek a székely főrangú úrnak a lakása Erdőszentgyörgyön volt, udvarházát csak 1940-ben bontották le, és anélkül hordták szét, hogy bár alaprajzot vagy fényképet készítettek volna róla. De került más főúri birtokos is. 1628-ban Szövérdi Gáspár Jánosné Bethlen Zsófia óvást emelt az ellen, hogy az ő pénzén vett csokfalvi jóságát Bethlen Gábor fejedelem Iklódi Toldalagi Mihálynak adományozta. A falu férfilakosságából abból a századból még 1652. március 13-án Huszár András, három év múlva, II. Rákóczi György Vasilé Lupu vajda ellen viselt hadjárata idején, 1655. június 18-án a ploiești-i táborban Faluvégi István és Péter, Gál Mihály, Nagy Balázs és

---

Megjelent *Művészettörténeti tanulmányok* c. művében, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 183—186 l.

Nemes Mihály nyertek vitézségükért lófőseget. Apafi Mihály pedig 1678. október 12-én Farkas Andrást címeres nemességgel ajándékozta meg.

Ezekén kívül e századból a falu történetére még csak egy hosszúra nyúlt erdőper nyomai maradtak reánk, amelyet a csokfalviak a szomszédos szentistvániakkal folytattak.

Az egyházi élet első történelmi följegyzései Csokfalváról csak a XVII. század első harmada végétől maradtak korunkra, bár a reformált eklézsiák, mint a Székelyföldön általában, úgy itt is bizonyára már a XVI. század végéig kialakultak.

Maga a község eleinte a szomszédos *Szentistván* anyaegyházközségnek volt leányegyháza, s ettől valószínűleg csak a XVI. század utolsó harmadában különült el s vált önálló unitárius anyaegyházközséggé, míg Szentistván református maradt. Azonban Csokfalván az unitáriusok anyyira nagy többségben éltek, hogy 1630 táján megkísértették a kevés reformátust is kepefizetésre szorítani; ezek végül is panasszal fordultak emiatt a fejedelemhez, aki természetesen nem engedte ezt a megterhelésüket.

Az unitárius egyház legelső írott nyoma Csokfalván a régi Marosi Unitárius Egyházkörnek abban a feljegyzésében van, amely szerint Farkas János 1658-ban templomhoz járó útnak egy darab földet adott cserébe a régi temploméért. Azonban az emberek tovább is csak jártak a szántónak fogott régi úton, s búzáját taposták úgy, hogy a vizitáció 1658-ban arra az esetre, ha az egyház tenne kárt, 12 forintot, magánosra pedig 3 forint büntetést szabott. A templom ekkor már az unitáriusok kezén lévén, látszik, hogy Csokfalván eleitől fogva ez az egyház volt erősebb. Mindig önálló egyházközségként említik, míg a református egyház az 1662. évi első említése alkalmával is csak filia; a róla szóló külön följegyzések a marosi református esperesség 1579-ig fölmenő feljegyzéseket tartalmazó nagy anyakönyvében a XVIII. század közepén kezdődnek.

Az unitárius esperesség egyházvizsgálati jegyzőkönyveiben 1666-ból találjuk Csokfalváról az első bejegyzést. Ugyaninnen egy perlekedéssel kapcsolatosan 1667-ből megtudjuk az első ismert pap és mester nevét. Adámosi György pap felesége azzal panasolta be Szentmártoni Balázs mestert, hogy őt meggyanusította s azt híresztelte róla: egyházvégzés van arról, hogy tövissel csapják ki a faluból. Azonkívül a papot képmutatónak mondotta és a saját disznóját „huj, te pap!” szavakkal kergette. A panaszok alaposaknak bizonyultak, s a mestert megbüntették.

A későbbi papok közül meg tudjuk említeni 1719-ből Bölöni Miklóst, 1720-ból Szentmártoni Jánost, ki azután is évekig ott lelkészkedett, 1780-ból pedig Csáka Andrást. Ugyanezen években Csokfalvi Dániel, Karácsonfalvi János és Kováts Mihály voltak az iskolamesterek.

A papnak és mesternek együtt a bérfizető hívek 3—3 kalongya (kereszt) búzát és ugyanannyi zabot adtak, amelyből a mestert harmadrész illette. Akinek búzája, zabja vetésben nem volt, az a papnak 2 véka búzát, zabpénzből 20 dénárt fizetett, a mesternek pedig ezek felét. A szegény özvegyasszonyok 3 sing vásznat szolgáltattak, melyből 2 a papnak, 1 a mesternek jutott. Azonkívül minden gazdának be kellett szállítani 1—1 szekér fát, melynek két része a papé, harmada a mesteré lett. Az egyház a behozást már 1688-ban úgy szabályozta, hogy a hatökrös emberek két része a pap, egy része a mester számára szállítsa a fát, s hasonlóan megosztotta a négy- és kétökrös gazdákat is. A bérfizetés

1672-től az egyházi jelenlétében és felügyelete alatt, egy előre meghatározott napon történt. 1745-ben azt is megszabták, hogy a bérhordás délig végződjk, s az asztagot a bérfizetőknek kötelessége befedni. A mulasztót 24 dénárra büntették. Ugyanakkor elhatározták, hogy a szántástól, aratástól, a bérgabona behordásától a pap, a mester háza vagy a templom építésétől elmaradó egyháztagot kettős bírsággal büntetik. Azokat, kik a pap és mester telke, valamint a cinterem kerítésének boronakertjét Szent György napra el nem végeznék, 1 forintra bírságotlák, s azonkívül a munkát teljesíteniök kellett. Az adósokat a dékán és egyháziak 15 nappal előre megintették, s ha nem fizetett, a tartozás kérésére megzalogolták. A zálog a pap és mester kezébe ment, s ha 15 nap alatt ki nem váltották, náluk is maradt.

Az egyházi fölszerelések első összeírása 1688-ból maradt hátra. Volt akkor egy ezüstpohár egy boglár hijával, 2 darab ejteles (kupás), 1 darab félejteles ónkanna, egy óntányér, egy kés, egy karakai (krakkói) abrosz, egy borshímes és egy sáhos abrosz. Ezeket egy singes ládában tartották, s mindenestől 56 frt becsértékben írták fel.

Ezt a sorozatot időnként jószívű adakozók gyarapították. 1695-ben a generális vizitáción az unitárius püspök egy díszes abroszt tett le a dékán és a kurátor kezébe, melyet Kolozsvárról Karai Jánosné küldött az egyháznak. Ugyanennek hagyományából 1748-ban a dicsőszentmártoni zsinat egy aranyos ajkú ezüstpoharat adott az egyházközségnek, e felirattal: „*Zabó Benedek leánya Kata asszony, 1612.*“ Nagyon érdekes 1722-ből Dániel deák hagyománya, egy 1698-ban írott zöld pergamenkötésű gradual, melyet gazdája azzal a kegyes óhajással hagyott a templomnak, hogy „szüntelen az éneklőszéken tartassék és Isten dicsőségére énekeljenek belőle.“ 1750-ben ismét Rafai Jánosné Dombai Kata ajándékozott egy bőrbe kötött, viseltes Thordanus-féle gradualt; a régi maroskőri unitárius esperesség nagy anyakönyve pedig több csokfalvi asszony nevét őrzí, akik az úrasztalára, papi székre, vagy a szószékre terítőt, abroszt, kendőt, posztót vagy gyolcsot adományoztak. Ily módon az egyház abba a helyzetbe jutott, hogy 1751-ben az udvarhelyszéki, alsóboldogasszonyfalvi unitárius gyülekezetnek egy borshímes abroszt ajándékozhatott.

Pénzt és gabonátóké is gyümölcsöztettek. Az utóbbi 1720-ban 57 véka új búzából, 12 véka szegényes óbúzából állott. Készpénzük akkor 36 forint 23 dénár volt, s 1751 végéig 240 forintra szaporodott.

Az egyház beléletéről nagyon kevés adatunk van, de számos följegyzés tanusítja, hogy a hívek közt elég sűrűn voltak válóperek, apróbb perpatvarok és villongások. Többször találunk döntéseket templomi üléshelyek tárgyában. Ennek magyarázatát abban kereshetjük, hogy a Székelyföldön a templomokat hajdan közmunkával emelték, és a helyosztás annak idején a család rangja s pénz- és munkaáldozata szerint ment végbe. Az üléshelyek aztán az örökséghez tartoztak, s az utódok a jog és hagyomány alapján szívósan ragaszkodtak hozzájuk. Ezen sok helyt még az Unitárius Főtanácsnak az az 1762-i rendelete sem segíthetett, mely kimondja, hogy „a templomban senkinek tulajdon széke vagy ülőhelye ne legyen, hanem ki-ki üljön oda, ahol üres helyet talál“.

Mint kuriózumot említhetjük meg a hívek élete köréből Faluvégi János esetét, aki elhagyta feleségét, elbujdosott, s 10 évi távollét után a háromszéki Kökösbén egy más asszonnal kelt egybe. Négy évre rá azután hazatért vele, de itthon minden kiderült. A világi hatóság az

asszonyt megvesszőztette, férje pedig úgy látszik, hogy a fenyegető súlyos büntetés elől Dósa Tamás alkirálybiróhoz jobbágyságba állott, aki kegyelmet szerzett számára. Az egyház ezután első feleségétől elválasztván, a másodikkal új esküvésre kötelezte. Ugyanezen évben Poson Anna válópert indított ura ellen, s egyik okul azt adta, hogy férje nem tartja meg azt a kikötést, hogy vele együtt az unitárius istentiszteletre járjon.

Az unitárius hívek számáról 1693. elejéről kapjuk az első följegyzést, amikor a bérfizetők 58-an voltak. Erdélynek I. Lipót hadai által történt megszállása után, 1693—94-ben Csokfalva is német katonák álmóshelye lett, kik a falut kiélték, békéjét feldúlták. Majd a XVIII. század elején a pestis és éhség versenyt pusztítottak úgy, hogy 1720-ig a bérfizetők ötvenre fogytak. Mikor 1765-ben az unitárius püspök hivatalos létszám-kimutatását beterjesztette, Csokfalván 255 unitárius vallású lakos volt, kik közül 76-an fizettek bért. Ennek értékét pedig mindenestől egy 1780-beli összeírás a papnál 76 forint 54 dénárra, a mesternél 40 forint 19 dénárra becsüli.

JEGYZETEK

Eredeti címe: *Csokfalva és egyháza múltjából*. Megjelent: Erdélyi Hírlap 1907. 198. sz. 1—3.

A szerkesztő megjegyzései. A szöveget a szerző bővítette és javította.

Kornis Ferenc erdőszentgyörgyi udvarháza a XIX. században Zeyk-birtok. Vö. Kelemen 1977. 156.

Az unitárius egyház vizitációs jegyzőkönyveiről: Kelemen Lajos: *A marosközi unitárius esperesség vizitatori végzései 1681-ben*. KerMagv 1901. 39—42, 152—158.

Uő.: *Három marosközi unitárius egyház lélekszáma a XVII. század végén*. KerMagv 1908. 290. — Uő.: *Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki egyházvizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig*. KerMagv 1922. 168—180.

A református egyház marosközi régi matrikulája: Kelemen 1977. 178—184.

A Thordanus-féle graduál az unitárius Thordai János zsoldárfordításait tartalmazó Thordai-kódexről (1627) készült másolat lehet. Vö. Szabó T. Attila: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században*. Zaláu—Zilah 1934. 29.

BINDER PÁL

HÁROM UNITÁRIUS ÉRTELMIÉGI ÉLETÚTJA A XVI. SZÁZADVÉGI ERDÉLYBEN

A jezsuiták erdélyi térhódítása megbontotta a protestáns felekezetek között fokozatosan kialakuló egyensúlyt. A katolikusnak maradt székelv részektől eltekintve, belső Erdélyben csak néhány község és földesúr ragaszkodott a régi hithez. A jezsuiták egyik legfőbb törekvése volt, hogy színvonalas iskoláik révén új híveket szerezzenek a román, magyar és szász nemesi és polgári ifjak körében. A török-párti politikát Habsburg orientációval felcserélő Báthori-kori Erdélyben, a politikai és közjogi erkölcök mellett, megingott a vallási hűség. A társadalmi előnyökkel ke-